
Erik Geber

Språkets och språkens betydelse för Uno Cygnaeus reformarbete

Det har genom åren, särskilt under jubileumsår, skrivits rätt mycket om Uno Cygnaeus (1810–1888) som person och om olika sidor av hans reformarbete, men nästan ingenting, annat än i förbifarten, om hans språkkunskaper och om språkets och språkens betydelse för hans livsgärning. Bristen är förvånansvärd men förståelig: förvånansvärd på grund av flerspråkighetens betydelse för den framväxande nationen, men samtidigt förståelig därför att hans modersmål och helt naturligt den tiden också bildningsspråket var svenska, liksom för de flesta nationella förgrundsgestalterna i Finland under 1800-talet. T.ex. J.V. Snellman, M.A. Castrén, Y.S. Yrjö-Koskinen m.fl., som arbetade för att höja finskans status, måste i något skede tillägna sig eller studera finska för att trovärdigt och effektivt kunna göra det, medan t.ex. en Elias Lönnrot eller Aleksis Kivi, som var av finsk börd och ville gå den lärda vägen, redan innan eller senast när de började sin skolgång måste arbeta hårt för att lära sig svenska och kunna avancera: de sattes i trivialskolan på den s.k. apologistklassen, gick i någon förberedande skola eller fick privatundervisning. Språket var med andra ord på 1800-talet i mycket hög grad en ståndsfråga.

Syftet med denna artikel är därför att i några drag gå igenom Uno Cygnaeus liv och verksamhet och granska hans språkkunskaper och deras betydelse. Framställningen kommer delvis att handla om djupare frågor än språkfärdigheten, men ganska litet om attityder. Uno Cygnaeus (i fortsättningen UC) hörde nämligen liksom Runeberg, Topelius och Lönnrot till dem som

inte ville engagera sig i den på 1870- och 80-talet uppblossande språkstriden. De var förkämpar för gemensamma nationella mål och ställde sig därför helst utanför eller ovanför striden. I detta avseende skiljde UC sig från Snellman, och ännu mera från Yrjö-Koskinen, vilka ju också ursprungligen var svenskspråkiga. I språkkunskapshänseende skiljde sig UC dessutom, som vi kommer att se, betydligt från sin berömda kusin, estetikern Fredrik Cygnaeus och vissa av sina vittberesta studiekamrater och höglärda vänner, t.ex. G.A. Wallin, August Soldan och J. Ph. Palmén.

Idén till artikeln har fötts dels ur några iakttagelser i Cygnaeus-litteraturen angående upprinnelsen till hans reformiver i språkförhållandena i de finska och svenska församlingarna i S:t Petersburg på 1850-talet, dels i vissa påståenden om att Cygnaeus språkbehärskning inte skulle ha varit särskilt god, inte ens i de inhemska språken svenska eller finska ¹. De sistnämnda påståendena är dock huvudsakligen efterhandskonstruktioner som måste tas med en nypa salt. Man kan seriöst komma underfund med saken bara genom att reda ut UC:s språkbakgrund och språkanvändning (användningsdomäner) och genom att analysera hans språk i något av hans alster så som i avsnitt 3 och 4 nedan. Viktigare än UC:s språkfärdighet var dock på längre sikt hans insikter om modersmålets och språkförståelsens betydelse för all fostran. Därför granskas som komplement, i avsnitt 2, kort uppkomsten av en kärnpunkt i hans program: reformen av läsundervisningen. I förbifarten noteras UC:s kunskaper i främmande språk. I artikelns fjärde och sista avsnitt dras några slutsatser om språkets och språkens betydelse för hans livsgärning.

1. Cygnaeus grundläggande språkkunskaper

Uno Cygnaeus modersmål var alltså **svenska**. Han var av finländsk, svenskspråkig prästsläkt från båda sidor, från faderns sida ursprungligen dock med finska (savolaxiska) rötter. Hans

farfar och farbror, Zacharias Cygnaeus d.ä. respektive d.y., var kända prästmän: de slutade båda som biskopar i Borgå, och de hade i sin ungdom i Hollola respektive Rantasalmi ivrat för allmogens bildning. Hans far, Jakob C., blev efter ofullbordade studier i Stockholm civil tjänsteman, räntmästare i Tavastehus. UC berättar i sin lilla handskrivna självbiografi att fadern hade ett rikt bibliotek, försett med de främsta svenska 1700-tals författarnas alster och t.o.m. något internationell litteratur, bl.a. Rousseaus Emile, vilken ska ha lästs flitigt i hemmet och vars principer kanske också ha tillämpats av föräldrarna (UCF, 5, Lönnbeck 1910, 8). På grund av farbroderns vistelse i S:t Petersburg – UC:s välkända kusin, universitetsläraren, estetiker och return Fredrik Cygnaeus föddes där – hade familjen från början också flerspråkiga kontakter.

de klassiska, och blott i Sverige
 och i juridisk, historia, och
 afven i andra delar av Naturvet
 historien i hvilka han hade en stor
 litteratur, vidare var han mycket
 bevärd i öfverlitteratur af egen
 het Sverige, af hvilka han tycke
 han ha alla skrifte verk förjant
 Elden, Læro, Hvarje, Hvarje
 Sverige och andra äldre, hvilka
 man utvifvadt i sig (en var
 samtliga, som gick förlora vid ett
 öfver Taogelens brand, vidare i
 hvar, Datin, Strupen, Thord
 Franz (afven, och) Læro, Kierig
 Leopold, Hvarje, och) Hvarje
 af Tyoga, Hvarje, Schiller, af Goethe,
 af French, Rousseaus Emile, i
 talotling, och) Voltaire, Hvarje,
 som Gubben, Hvarje, och)

Ett utdrag ur Uno Cygnaeus självbiografi, det avsnitt där han berättar om faderns rika bibliotek, som han även själv tog del av (UCF, 5).

Också UC:s **skolbildning** var helt och hållet **svensk**; högre utbildning på finska gavs ju inte i Finland på den tiden. Enligt föräldrarnas och sin egen mening (UCF, 7) var han dock inte lika verbalt begåvad som hans systrar. Han lärde sig läsa ganska sent, och efter faderns frånfälle (1819) kom modern och systrarna att utöva ett starkt inflytande på honom. Trots att han själv ansåg sig obegåvad och trög kan vi därför inte tro annat än att hemmets bildning och moderns och systrarna omvårdnad under barndomstiden gav honom en betydande språklig stimulans, även om hans första informatorer och lärare i trivialskolan inte utövade ett särskilt resultatrikt eller odelat positivt inflytande på honom (Lönnbeck 1910, 10–12; UCF, 13–16). Att han hade ett gott språksinne, visar hans framsteg i trivialskolan: han sägs ju efter initialsvårigheterna ha blivit rektor Longströms “gullgosse” sedan han hade överraskat denna med en fri uppsats, inte bara den obligatoriska översättningen, på latin. Krian ska ha varit så pass bra att rektorn ifrågasatte om UC själv hade författat den. UC blev till slut primus (nummer ett i sittordningen) bland dem som dimitterades från rektorsklassen 1826–27 och kunde liksom sina närmaste sju klasskamrater i rangordningen söka in till Åbo akademi. Han blev alltså student utan mellanliggande gymnasiestudier, vilket var möjligt fram till 1830 (Hanho II, 23 f. samt trivialskolans examensprotokoll 1826–27).

När och hur lärde sig UC **finska**? – I det gamla Tavastehus, där han föddes och gick i skola, var svenskan, liksom annanstans i Finland den tiden de högre ståndens språk, ett statusspråk som utöver tjänstemännen också borgerskapet och hantverkarna både måste och ville lära sig så gått det gick, om de inte kunde det från barnsben. I de finska trakterna talade däremot bönderna, de obesuttna och tjänstefolket givetvis finska (t.ex. Lindeqvist 1930, 73–78). UC:s omedelbara kontakter med finskan snarare minskade än ökade då familjen efter faderns död flyttade ut till Leppäkoski gård i norra Janakkala, som fadern hade köpt 1810

och som tydligen låg ganska isolerad. Däremot kan UC ha hört och kanske också lärt sig mera finska på närbelägna Ryttylä gård i nordvästra Hausjärvi, där han fick informatorsundervisning tillsammans med de äldsta granfeltska pojkarna Karl och August. Enligt Hausjärvis historia (Keskitalo 1964, 220–223) hade Ryttylä gård på den tiden (1820-talet) under sig ett tjugotal torpare, vilka säkert hade ärenden till gården. UC sörjer i sin självbiografi (UCF, 21) över att han under studietiden förlorade den kontakt till och den känsla för det s.k. sämre folket, som han där fick, vilket kan betyda att han också samtalade med dem (på finska), inte bara betraktade deras slit och släp. Troligen umgicks han dock också i Ryttylä mest på svenska, senare med hela den granfeltska ståndskretsen, som omfattade bl.a. nordenswanarna på Kara och Tervakoski². Sannolikt hade Uno och de granfeltska pojkarna ett mindre finskt umgänge än svenska prästbarn i finska trakter den tiden. Den sistnämnda kategorin levde ju mera i socknens centrum; prästbarnen lekte med finska barn, samtalade mera med finskt tjänstefolk, kanske t.o.m. deltog i finska förrättningar och berördes även i övrigt av prästgårdens kontakter med den finska allmogen³.

I trivialskolan i Tavastehus, dit UC kom in som elvaåring 1822, var alltså undervisningen den tiden helt svensk och de flesta eleverna svenskspråkiga; finska barn från lägre stånd hade vanligen inte ens råd att gå i lärdomsskola. Finska kom in som läroämne i lärdomsskolorna först i och med skolreformen 1841, även om det hade tänkts och talats om saken ända från Porthans och Tengströms dagar (Hanho II, 47). Tavastehus präglades under förra delen av 1800-talet visserligen av en växande flerspråkighet, förutom av svenska och finska också av den ryska som de ryska soldaterna och en del handelsmän talade. Enligt Lindeqvist i Tavastehus historia (del III 1930, 78) hörde man dagligen tre språk talas. De svenska skolpojkar ur de högre klasserna umgicks dock inte nödvändigtvis mera än ytligt med bönder, soldater och arbetsfolk, och UC:s egna

rutiner kan gott ha begränsat inflytelserna från finskan och ryskan. Han berättar ju (UCF, 15–16) att han gick och lade sig redan vid femtiden för undgå glammet i värdshuset där han bodde och steg i stället, väckt av pigan Marja, upp klockan ett på natten för att läsa läxorna.

Inte heller studierna vid Helsingfors universitet kan ha gett UC mycket mera väggkost på finska i bagaget ut i livet. Universitetskretsen, som kom från det nerbrunna Åbo, var helt svensk och också den övriga bosättningen i den nya huvudstaden var mycket svenskdominerad. De lägre stånden t.o.m. skämdes för att tala finska och gjorde, när de flyttade till staden, allt för att deras barn skulle lära sig svenska och kunna gå i skola. I Helsingfors växte det emellertid till åtskillnad från i Tavastehus småningom fram en naturlig tvåspråkighet p.g.a. att många äktenskap började slutas över språkgränsen. Församlingen blev allt mera tvåspråkig och gudstjänster och skriftskola måste börja hållas på båda språken (Varis, Helsingin kaupungin historia III 2,17–26). UC:s umgänge i nationslivet vid universitetet var dock som sagt s.g.s. helt svenskt; han studerade samtidigt med sådana blivande storheter som M.A. Castrén, G.A. Wallin, J. Ph. Palmén, F.L. Schauman, och hans äldre kusin, Fredrik C. ska ha av modern ha ombetts hålla ett vakande över den håglösa studenten (Nurmi 1988, 21–24).⁴

Jämsides med det akademiska umgänget på svenska kan UC dock redan på 1830-talet gott ha tagit något intryck av de finska nationalromantiska idéerna från det samtidigt aktiva Lördagssällskapet (ca 1830–40) och det i den kretsen grundande Finska litteratursällskapet (1831 -) samt, senast i samband med studierna i praktisk teologi, ha bekantat sig med den relativt lilla religiösa litteratur som den tiden fanns (även) på finska (Bibeln, psalmboken, katekesen och någon postilla). Framför allt utökades under studietiden hans beläsenhet på svenska och tydligen också på tyska (nedan). Enligt Salo (1939, 35), som rotade i nationsavdelningarnas utlåningslistor, ska UC under studietiden

med behållning ha läst flera av dåtidens aktuella svenska författare, bl.a. Carl JL Almqvist, vars moderna syn på kvinnan och familjen gav honom tankar inför framtiden och passade väl ihop med hans aktning för modern och systrarna (även UCF 15–17) .

Allt tyder med andra ord på att vi får tro UC:s eget sena vittnesbörd ett halvt år före sin död på det sjunde folkskolläarmötet i Ekenäs 1887. Han sade där i sitt öppningstal (återgett bl.a. i Lönnbeck 1910, 186–190), på tal om språkfrågan, att han hade lärt sig finska främst genom att använda det i yrket, dvs. som präst och pedagog i kyrka och skola. Han studerade ju på 1830-talet och föll därför visavi de formella språkkraven mellan två utvecklingskedan. Universitetet hade fått sin första lektor i finska 1831, Finska Litteratursällskapets sekreterare C.N. Keckman, men dennas undervisning riktade sig främst till blivande jurister (domare), varför det är osannolikt att UC skulle ha deltagit i den. Blivande präster – han studerade teologi bara ett år – hade genom förordningar 1824 och 1831 till förmån för studierna i grekiska och hebreiska befriats från bevis på kunskaper i ryska (som de vanligen inte ansågs behöva) redan i skolan, men det prov på kunskaper i finska, som i stället efterlystes för prästtjänster i finska församlingar, infördes först 1844 (Klinge aa., 385–91). Det var alltså först som pastorsadjunkt, kapellan och fängelsepräst i den tvåspråkiga församlingen i Viborg⁵, som präst i den lutherska församlingen i Sitka och som framför allt som inspektor för den finska kyrkoskolan i S:t Marie församling i S:t Petersburg (1849–57; närmare nedan), som han på allvar måste börja använda och därigenom uppöva sina färdigheter i finska, hur han nu än hade tillägnat sig grunderna.

Vi föreställer oss gärna att tjänstemännen och andra bildade under 1800-talet var tvungna att också lära sig **ryska** redan i skolan. Så var inte nödvändigtvis fallet. Undervisning i ryska hade visserligen påbjudits i trivialskolorna redan 1812, men på

grund av bristen på lärare och lämpliga läroböcker var det ofta svårt att få ryskundervisningen i gång, och blivande präster kunde som sagt befrias från den, dvs. den kunde i praktiken långt kringgå (Dahl 1961, 41–48). Trivialskolan i Tavastehus hade genast fått en lärare en ryska som samtidigt var translator vid länsstyrelsen (Hanho II, 12–18), och av examensprotokollen och läsordningarna i trivialskolans arkiv (TTA, CC 2 och 3) framgår det att ryska faktiskt också undervisades där på 1820-talet, åtminstone på rektorsklassen (fyra veckotimmar) och för de längre hunna (“superiores”) på övre kollegans klass någon veckotimme. Det år UC dimitterades förhöordes alla rektorister i språket (TTA I, CD 3). Vid examen ett par år tidigare, dvs. våren 1824, hade självaste generalguvernören (Zakrevski) med svit inspekterat skolan, närvarit vid förhören i ryska och verkat tillfreds med vad han erfor (TTA, CD 3).

Hur det gick med ryskan för UC i fortsättningen är däremot ovisst. Blivande teologer hade som sagt befriats från språket, och av examensbrevet över de filosofiska grundstudierna (i UCA 1) framgår det inte att han skulle ha studerat det frivilligt inom ramen för dem. Ryskan var visserligen närvarande i stadsbilden i Helsingfors genom den ryska militären på samma sätt som i Tavastehus, men studenterna umgicks knappast mycket med rysktalande; tvärtom förekom det ju gäck och provokationer av olika slag (t.ex. “den polackiska skålen” 1830 och den s.k. “den ryska påsknatten” 1832, se Klinge aa., 109 och 113). Inte heller i det flerspråkiga Viborg behövde UC i nämnvärd utsträckning ryska; han var ju adjunkt i den finsk-svenska lutherska församlingen, och språkgrupperna hade inte något djupare umgänge med varandra.⁶

I sina brev hem från Sitka vittnar UC om klyftan i umgänget med de ryska matroserna på resan och framme i kolonin berättar han om sin oförmåga att samtala med de ryska gästerna när konversationen äntligen släpptes lös på guvernörens (Etholerns) bjudningar⁷. Däremot är det svårare att föreställa sig att han inte

i S:t Petersburg skulle ha behövt använda och uppöva den lilla ryska han dittills hade lärt sig. Kontaktera till de ryska myndigheterna kunde han dock sköta via det finska ministerstatssekreterarämbetet, och till Alexander Armfelt personligen kunde han ju också vända sig på svenska.⁸ Något annat vittnesbörd om ryskans betydelse för honom än utnämningensbrevet av (självaste) kejsaren till lärare i de statliga skolorna har jag inte kunnat uppdaga i UCA, men det betyder ju inte att UC inte skulle ha använt språket, lika litet som att han verkligen skulle ha kunnat det.⁹

Däremot är det fullt klart att UC småningom lärde sig **tyska**, t.o.m. mycket bra, vilket blev av stor betydelse för hans utveckling och hans verksamhet. Tyska förekom, som ovan framskymtade, redan före skolreformen 1841 som frivilligt ämne i trivialskolorna (Hanho II, 20–21, särskilt 20, not 1), och som vetenskapligt språk hade det vid sidan av latinet och svenskan börjat göra sig gällande också vid universitet i Helsingfors redan på 1830-talet (Klinge aa., 398–400). Man knappast tänka sig att inte tyskan (vid sidan av latinet) som den lutherska teologins grundspråk inte i någon form skulle ha kommit emot senast i UC:s teologistudier, åtminstone i facklitteraturen. Däremot behöver han inte då ännu på originalspråket ha läst populära tyska författare såsom Goethe och Schiller, vilkas verk han enligt Salo (1939, 35–36) ska ha lånat i nationens bibliotek och enligt sin egen utsaga (UCF, 20–21) tagit del av med behållning. Dessa fanns ju redan den tiden att tillgå också på svenska.

Tyskan var ett viktigt ståndsspråk och skolspråk i Viborg åtminstone fram till 1840-talet, men Cygnaeus vistades ju som sagt där bara ett par år, så det är osäkert hur mycket han där han hann komma i kontakt med det. Av UC:s brevväxling och av någon bevarad predikan i UCA 16 framgår det däremot att han senast i Sitka fick användning för sina elementära kunskaper i tyska, både under resan och framme i kolonin, t.ex. när han

skulle viga ett tyskt par, och – tvärtemot vad han först blivit lovad – ålades att hålla också någon gudstjänst på tyska. I ett brev till systemn Johanna (13.10.40, i Salo UC 1) ondgör han sig över denna tjänsteplikt, som han måste försöka fullgöra utan tillgång till tyska handböcker och tysk teologisk litteratur. Han kunde dock alltså språkets grunder tillräckligt för att klara av det, och han fick ju också undervisa fru Bartram och hennes systerdotter i språket.

UC:s grunder i tyska blev verkligt viktiga, när han efter återkomsten från Sitka fick anställning i S:t Petersburg, först i den svenska församlingen och därefter (även) i den finska S:t Marie församling, där han i egenskap av inspektor skulle ha överinseende över arbetet i den finska kyrkoskolan. Han kunde då umgås även med kolleger i de tyska församlingsskolorna, börja läsa tysk pedagogisk litteratur och på så sätt meritiera sig för sitt kommande stora uppdrag, som han ju ännu inte visste något om (Aurola 1969, 214–228). Däremot är det osäkert hur mycket den goda pastorn kunde eller alls behövde någon elementär **franska** och **engelska**, vilka också undervisades i vissa skolor i S:t Petersburg. Han hade naturligtvis stött på dessa språk på resan till och framme i Alaska, men i den finska kyrkoskolan i den ryska huvudstaden fanns de ännu inte på schemat. Diplomatspråket och umgängesspråket i S:t Petersburg i adelskretsarna och mellan ministerstatssekreteraren och kejsaren samt framför allt vid hovet var då ännu delvis franska, men det är osannolikt att detta skulle berört UC. Han kunde ju sig som sagt vända sig till Armfelt på svenska, och på den lilla fritid han hade umgicks mest med Soldan och två andra svenska vänner från studietiden.¹⁰

UC:s europeiska studieresa var visserligen planerad att fortsätta till England och Skottland, men den rundan blev ju inte av p.g.a. av sjukdom, tidsbrist och sinande resurser. Av breven hem våren 1859, t.ex. 28.4.59 till hustrun (Salo UC 4), framgår det han med tanke på den förestående svängen dit, försökte lära

sig engelska genom privatlektioner, men på sommaren, när han märkte att den inte kunde förverkligas, gav han upp med en viss lättnad. Han klagade att 'en gammal' inte ville komma ihåg det han försökte plugga in. I samma brev (20.6.) klagade han att hans försök att tala lite franska misslyckades: han blev stum, när han inte blev förstådd.

2. Uno Cygnaeus och läsinläringen

Vi är alltså nu – efter Sitka men före den europeiska studieresan (1858–59) – inne på det ganska långa och kanske mest betydelsefulla skedet för UC:s utveckling till folkskolereformator: åren 1845–57 i S:t Petersburg. Det som här intresserar ur språklig synvinkel är den dramatik som uppstod när han försökte förnya läsundervisningen i den finska kyrkoskolan. Vad gick reformen ut på, varför väckte den motstånd, och vilken betydelse fick den?

I de utländska, framför allt i de (egentligen flerspråkiga) tyska och franska skolorna i S:t Petersburg förnyades vid denna tid, alltså på 1840- och 50-talet läroplanerna kraftigt i pestalozzisk anda. Förnyelsen gällde särskilt språkundervisningen, mycket av samma skäl som också Cygnaeus fann vara nödvändiga i den finska kyrkoskolan. Eelis Aurola redogjorde redan i sin avhandling (1969), vilken är mindre känd än artikeln i KJM 17, för läsmetodens bakgrund, för församlingarnas gemensamma bibliotek och det internationella skolsystemet i staden just med fokus på Cygnaeus verksamhet. Vi kan därför här nöja oss med att rekapitulera att reformarbetet uppstod genom ett fruktbart samarbete mellan rektorn i den progressiva S.t Annas skola och dess fransklärare David Marcot (1849) och fann småningom vägen också till S.t Marie skola och UC som var dess inspektor, vilket på den tiden innebar pedagogisk ledare. Reformidéerna passade utmärkt ihop med Cygnaeus egna bittra erfarenheter redan från Viborg, de stimulerade honom att studera

de stora tyska pedagogerna (Pestalozzi, Diesterweg och Fröbel) grundligare.

I sökandet efter de nya redskapen, vilka för UC liksom för Torsten Rudensköld och hans gelikar i Sverige, inte kunde vara den massiva och mekaniska Bell Lancaster -metoden, rekommenderades han av den gemensamma språkläraren J. Paulson att ta i bruk den metod som fanns i det tyska skolorådet Carl Bormanns nya läslära och guide *Das Leben in Stadt und Land, in Feld und Wald*, utgiven i Berlin (1853). Via sina kontakter till Finska Litteratursällskapet lyckades han få läroboken översatt till finska med motsvarande titel (*Elämä kaupungissa, ja maalla, pellolla ja metsässä*, Helsingfors 1856). Den anslöt sig till en serie undervisningsplanscher av C. Wilke, som inte längre gått att spåra, men som sannolikt påminde om gamla tiders skolplanscher i allmänhet. Idén med planscherna och metoden var att barnen, i stället för att mekaniskt stava sig igenom abc-boken och abstrakt religiös text, genom iakttagelser och samtal i åskådlig pestalozzisk anda först skulle få att samtala om alldagliga motiv i sin omgivning och att reflektera över vad de såg och visste. Därefter skulle enskilda nyckelord skrivas på tavlan, stavningen av dem analyseras, bokstäverna laboreras, skrivas och inpräntas ensamt och gemensamt. Till sist lästes, diskuterades och memorerades själva texten. Detta var ett slags analytisk-syntetisk läsmetod, som i viss mån påminner om våra dagars helhetsmetoder (t.ex. läsning på talets grund). Metoden var särskilt lämpad för språksvaga elever, och Cygnaeus kunde sedan lyfta fram den som en av kärnpunkterna i sitt reformförslag för folkskolan i Finland, i likartad anda som Pestalozzi hade gjort ett halvt sekel tidigare utifrån sina experiment med de fattiga barn han fick på sin lott i Schweiz (Cygnaeus förslag § 5 B, UC: skrifter, 260–61).

Såsom redan Salo (1939, 216–17) framhöll i sin konklusion av perioden i S:t Petersburg, blev Cygnaeus smått dramatiska maktkamp om införandet av den nya läsmetoden och

självsvåldiga införande Bormanns lärobok i den finska kyrkoskolan mera än ett framsteg för en ny pedagogik i kyrkoskolan. Den gav genom den uppmärksamhet tvisten väckte även i Helsingfors upptakten det konkreta händelseförlopp som gav Finland dess stora folkskolereformator. UC kunde med äran i behåll lämna S:t Petersburg och ta emot det oväntade nya uppdraget av senaten i Finland (Nurmi 1978, 52 och Engman 204, 411–417).

3. Uno Cygnaeus slagfärdighet på svenska

En lärarutbildares och tjänstemans adelsmärke var då som nu förmågan att åtminstone på modersmålet och det främsta arbetsspråket reda ut sakförhållandena, att argumentera, att bemöta kritik, att med orden och sin kunskap som redskap kunna påverka beslutsfattarna, läsarna och motdebattörerna. Det gäller att kunna övertyga dessa och andra lyssnare eller läsare om att eventuella motståndare är inne på fel linje och visa att man själv är den som har rätt och kan framlägga de bästa åtgärdsförslagen. I detta syfte ska vi titta på ett av UC:s inlägg i den beramade debatten med J.V. Snellman och F.L. Schauman, nämligen ett av de genmälen (“Ett själf försvar 1 - 3”) som han, påhejad av sina gynnare, lyckades klämma fram efter en tid av svårmod och uppgivenhet. Jag väljer den andra delen av UC:s bemötande som är kortare men ändå tillräckligt väl visar såväl UC:s stilistiska förmåga som hans sakkunskap och hängivenhet på kritiska punkter. Artikeln publicerades i Helsingfors tidningar nr 8 1861 och ingår också i UC:s skrifter (1910, 386–390) och behöver därför inte återges här i sin helhet.¹¹

Trots rubriken börjar UC med att försvara sin vän och inspiratör från S:t Petersburg, J. Paulsson, vars artikel till förmån för UC:s förslag Snellman också hade angripit i sitt Litteraturblad på ett mycket aggressivt och nedgörande sätt. Snellman hade smutskastat Paulsson och hans inlaga med sådana

föraktfulla epitet som "enfald, okunnighet, oredlighet - - narr, löjligt, och skralt huvud" (UC:s citat). Till detta genmäler UC att "hr P. är en hyddans son som genom sin outtröttliga flit och arbetsförmåga, sin allvarliga karaktär, sina vittomfattande pedagogiska studier" etc. "gjort sig känd som en utmärkt pedagog och "från en mindre bemärkt kyrkoskola blifvit, efter noggrann prövning, kallad till den plats han nu innehar."

Av sina egna åsikter försvarar UC främst tesen *genom arbete till arbete eller för småbarnens del* "genom lek till arbete", som han anser att JVS vantolkat. Sitt försvar för denna tes, som utgör en mycket väsentlig del av hans ideologi, stöder UC bl.a. genom att först hänvisa till den samtida pedagogiska debatten "i 200 tyska pedagogiska blad" och på de stora tyska lärarmötena. UC menar därmed att tesen ifråga borde ha varit bekant för Snellman, som ju också en tid var professor i pedagogik, och bättre ha begripit vad han avsåg. Men han nöjer sig inte med detta, utan han bemöter fyndigt Snellmans viktigaste motargument att alla skolor ju uppfostrar genom arbete genom att satiriskt hänvisa till "den ångestsvelt" och "det otroliga arbete" det kostat honom (och andra) att lära sig utantill vissa teologiska författare och klassiska auktorer "af vilket minneskram ingenting annat återstår än minnet av det huvudbråk detsamma inlärande medförde".

En helt annan behållning, menar UC, får en elev, om han eller hon genast får uppleva nyttan och glädjen av det inlärdade eller av ett utfört arbete, t.ex. av ett enkelt slöjdalster eller en plantering (vilka exemplifieras). I denna synpunkt ligger en djup kärna i UC:s slöjdpedagogik och den kan utvidgas till mycket lärande i skolorna än i dag. Det är först när eleverna med alla sinnen och av hela sitt hjärta, i hopp om att "i sann kristen kärlek" kunna vara till nytta (också) för andra omfattar det som de ska lära sig, som arbetet bär frukt för tid och evighet, så som UC i prästerlig predikoton och hängivenhet skriver i slutet av artikeln. I idealitet och insyn i praktisk fostran höjer sig här UC över JVS¹², men

han står inte heller denna efter i argumentationsförmåga och sarkasm. Han kan i slutet av artikeln t.ex. inte hålla sig för att ge JVS en känga angående Hegels tankesystem, som ju utgjorde grunden för Snellmans filosofi och handlande. Om detta, säger han, som han likt “sin vän Dumbom i teologin aldrig rätt kunde begripa, vad ingen människa kan förstå”.

Den som har läser och begrundar detta UC:s “själf försvar” kan knappast förneka att UC hade ordet i sin makt, åtminstone på sitt modersmål och bildningsspråk. Detta gäller också, fastän han eventuellt skulle ha visat debattartiklarna för någon av sina vänner och gynnare innan han publicerade dem.

4. Uno Cygnaeus finska

Vi återkommer nu till UC:s finska. Vilket var hans behov av att använda finska och hans förmåga att göra det, först som präst och skolman utomlands och sedan framför allt som direktor vid seminariet i Jyväskylä och överinspektör för det framväxande folkskoleväsendet? – Hans bruk av finska som administrationsspråk kan avfärdas kort. Både det inre och yttre ämbetsspråket vid skolöverstyrelsen var under hela Cygnaeus tid (1869–87) svenska, med undantag för ett och annat brev till enskilda finska mottagare. Också UC:s privata eller halvofficiella korrespondens, som mot slutet antog enorma proportioner¹³, var huvudsakligen svensk. Senatens språk var svenska och alla hans tjänstemannakolleger vid den nygrundade skolöverstyrelsen och överordnade i senaten (med undantag av generalguvernören) var svenskspråkiga eller åtminstone svenskbildade¹⁴. På sina inspektionsresor till de finska seminarierna, på de stora lärarmötena och på besöken i de första finska folkskolorna runt om i landet använde han dock också finska.

Hurdana var då språkförhållandena i seminariet i Jyväskylä under Cygnaeus tid där (1863–67)? Undervisningsspråket var

både enligt statuten och i verkligheten – banbrytande nog – finska, och på Cygnaeus begäran skrevs också protokollen genast från början på finska¹⁵. Han umgicks dock på svenska med seminariekollegerna, vilka ju alla var svenskbildade, även om åtminstone två av dem, Länkelä och Järvinen, hade finska som modersmål¹⁶. Det är bekant (Lönbeck, Halila, Nurmi) att förhållandet mellan UC och kollegerna samt vissa manliga seminaristklasser inte hela tiden var det bästa. Detta torde dock mera ha berott på UC:s patriarkaliska ledarstil än på språkmotsättningar. Enligt Halila (1963, 62–63) var det först under den mindre finskkunniga Leinbergs tid som tvisterna mellan direktorn och det allt mera fenomanska kollegiet uppenbarligen också fick språkliga drag.

De manliga seminaristerna i Jyväskylä, som UC nogsamt övervakade var huvudsakligen finskspråkiga (vilket var en avsikt med placeringsorten), men de flesta av de kvinnliga seminaristerna var högrestandsfröknar med svenska som modersmål och svensk grundutbildning. UC:s omvittnade förkärlek för den kvinnliga avdelningen var kanske därför inte bara en ståndsfråga, så som Halila (1963, 56) förmodar, utan också en språkfråga. Det var lättare och naturligare för honom och för dem att tala och umgås på svenska, också fastän undervisningen i klass – det lilla UC nu själv undervisade (i pedagogik, historia och något zoologi) – gick på finska. Dimissionstalen och flera av sina stora tal senare, t.ex. vid de stora lärarmötena, höll han på finska eller svenska enligt situationens krav.¹⁷

Det förefaller alltså som om det i Jyväskylä skulle vägt ganska jämt mellan svenskan och finskan för UC; hans personliga familje- och umgängesspråk var och förblev svenska – han bytte ju inte språk eller namn så som många bildade personer senare gjorde – men undervisningsspråket var finska, vilket både för lärarna och seminaristerna var tungt, då det inte ännu fanns ordentliga läroböcker på finska.¹⁸ Seminarietiden blev för UC

dock ganska kort, bara fem år (han var dessutom mycket ute på tjänsteresor), vilket begränsar periodens betydelse för hans personliga språkutveckling. Han hann aldrig på samma sätt som några sina underlydande kolleger, t.ex. Länkelä, Göös och Canth, växa in i samhälls- och affärslivet i Jyväskylä, vilket liksom i Tavastehus och andra städer också i inlandet ännu var ganska tvåspråkigt.¹⁹

För att vi ska kunna skapa oss en trovärdig bild av UC:s finska, vore det självfallet bra om det skulle finnas samtida vittnesbörd av personer som hörde honom tala, diskutera och undervisa på finska i behåll. Sådana är tyvärr ytterst tunnsådda.²⁰ Det råkar sig dock så lyckligt att några av de äldsta sagesmännens minnen hann räddas av Salo och finns bevarade litet undanskymda i dennas stora samling i riksarkivet. Det handlar främst om den finska lärarveteranen Juho Vuorinens minnesanteckningar från den andra årskullen (1864–68), som Salo lyckades locka fram under sagesmannens sista levnadsår (1937–42); (UC Salo LXI). Vittnesbörden om UC:s språk i hans brev till Salo är visserligen få och korta, men de verkar trovärda och räcker till för att vi ska få en preliminär uppfattning av hans förmåga.

Vuorinen berättade bl.a. följande (översatt):

“Fastän Cygnaeus för oss elever ibland fritt höll t.o.m. mycket långa och fina tal, talade han dock inte vad jag kan minnas fritt inför större publik, utan han hade alltid satt talet till pappers; han skrev mycket snabbt.”

Genast i det första brevet anförde han som en anekdot att UC vid det sista stora lärarmöte som han ledde (i Ekenäs 1883) mitt under mötet avbröt förhandlingarna och kom fram till honom och spontant yttrade: “Mukava nähdä, että sinäkin vanha ystäväni, olet täällä”. Sommaren före sin död (1887) skall han enligt ett annat vittnesbörd i samma samling ha knackat på dörren till en s.k. sjusovares (en forn elevs) kammare klockan 7 med den humoristiska slängen “Nuori kaveri, kahvi vartoo!”. – Redan dessa korta citat säger en hel del om UC:s finskkunskaper. Han

kunde spontant, ännu på ålderdomen kasta fram fyndiga idiomatiska, lite dialektalt färgade repliker, och han behärskade senast under seminarietiden språket så pass bra finska att han kunde tala fritt till eleverna och snabbt skriva ner ett manus till viktiga tal.

För att få en fylligare bild ska vi se lite noggrannare på inledningen till ett av UC:s största och viktigaste tal: dimissionstalet vid utexamineringen av den första årskullen folkskollärare från seminariet i Jyväskylä den 14 juni 1867, en höjdpunkt i hans liv. Talet är lätt tillgängligt för den som vill studera det i sin helhet och fördjupa sig i även i innehållet: det ingår i samlingen Cygnaeus skrifter (1910) både på finska och svenska och det spriddes genast 1867 i särtryck på båda språken. För säkerhets skull har jag dock utgått från handskriften; den tryckta versionen kan ju ha slipats och redigerats också av andra. Vissa språkliga förtjänster i utdraget neden har kursiverats, och några smärre brister, t.ex. några ogrammatiska eller tvivelaktiga former har enligt lingvistisk praxis försetts med asterisk eller frågetecken. UC:s egna korrigeringar är angivna inom parentes. Vissa upprepningar och ålderdomligheter i ordval och ordföljd har inte noterats.

Maamme on köyhä kullasta, kultaa *kuin kaivataan “²¹, laulaa suurin runoilijamme, ja *toden totta [näin] onkin*. Armas isänmaamme ei niin omaa *kalleita kiviä eikä muita kallisarvoisia tuotteita, sen luonto on *itara*, sen ilmanala *kolkko* ja maan-laatu vähemmän *viljava*. Sen tuhannet järvet eivät enää ole *kalaisia*, ja metsissä ei kukoista kallisarvoisia puita. Sen suot ja rämeet kasvavat luonnollisessa tilassansa sammalta. Joskin kovalla vaivalla sen soita on saatu *peratuiksi* (*perkatuiksi) ja viljelijälle hätäisen elannon tuottamaan, niin on kohta *monet vuodet perätysten raivonnut halla* kumonnut maanmiehen toivot, ja saattaneet häntä (hänet) jo ?vanhasta tunnettua pettuleipää syömään. Joskin jonkin rauhallisemman vuoden kuluessa maan varallisuus on *joksikin noussut, sen kansa *karttunut* ja korkeampi sivistys on alkanut *näyttäytyä* ja jopa jonkun kerran *puhjeta loistamaan kukoistukseensa*, - on jälleen *suurempi tai *vähempi *raivoava* sota hävittänyt *sivistyksen virkeät oraat* ja pitkäksi ajaksi pysäyttänyt kaiken *hengellisen riennon*.

Det skulle finnas mycket att kommentera och t.o.m. lära av redan i denna korta ingress, bl.a. av anknytningarna till Finlands natur, ekonomi och historia, men här ligger fokus på språket, stilen och kraften (effekterna). UC:s språkbruk ger oss ett gott exempel på s.k. tidig nufinska (varhaisnykysuomi) 1830–70. Där finns vissa bibliskt eller dialektalt färgade ålderdomligheter i ordval och böjningsformer, t.ex. *armas*, *itara*; *kalleita* [pro *kalliita*] och *pysähyttänyt* [pysähdyttänyt], men de egentliga språkfelen är ytterst få – om de ens kan betraktas som sådana. T.ex. pluralformen *kalleita* accepterades tidigare som parallellform till *kalliita*, och notationen av nufinskans *d* (dialekternas *r*, *l*, *ð* eller bortfall) vacklade ännu på 1800-talet; det var en av de stora tvistefrågorna i den s.k. dialektstriden under 1800-talets förra hälft. Att UC tvekade vid någon besvärlig verbform (**perkatuiksi* ’~*peratuiksi*) är helt förståeligt. Förutom vackra adjektiv och erforderliga substantiv, använde UC också många ovanligare verb (*kumota*, *karttua*, *puhjeta*, *raivota*, *näyt-täytyä*) och böjde dessa riktigt. Talet innehåller också flera längre idiom och satsmotsvarigheter.

Ordförrådet i UC: s tal är rikt och adekvat i alla avseenden, fastän UC:s huvudarenor var religion och pedagogik. Det innehåller flera liknelser och höjer sig mot slutet till ett engagerat, ideellt fostrande och religiöst plan. Det är med nutida ögon sett visserligen ganska långt, men det har ändå en kärv och övertygande ton. Det citerade inledningen ger upptakten till ett seriöst, engagerat budskap, dvs. talet har stil och kraft. Med utgångspunkt i seklernas kamp mot den karga naturen, missväxt och krigets härjningar framställer UC de nya folkskollärarna som bildningens och välståndets förkämpar, som ljusets apostlar på den finska landsbygden, och han uppmanar dem att med Guds hjälp ödmjukt anta utmaningen och uthärda svårigheter och motgångar, så som han själv hade fått göra.

Det skulle här vara frestande att jämföra UC:s finska men någon annan samtida stormans med samma språkbakgrund, men

utrymmet medger inte en sådan exkurs. Vi får nöja oss med att konstatera att t.ex. Snellman efter försöket med Maanmiehen Ystävät på 1840-talet skrev (och talade) mycket litet på finska, och att den lilla finska man finner av honom från 1860-talet, t.ex. en artikel till Suometar 23.5.1862 (Kootut teokset 2004, 17, 440), har likadana något ålderdomliga och dialektala drag men kanske inte direkta fel.²²

5. Konklusioner

Det var och är alltså inget speciellt med att Uno Cygnaeus modersmål, bildningsspråk och huvudsakliga arbetsspråk var svenska; detsamma gällde de flesta av 1800-talets stormän i Finland. Betydelsen av att han kom från ett bildat svenskt högreståndshem skall dock inte underskattas. Tack vare en viss beläsenhet utöver det vanliga det kunde han obehindrat och tydligen med stor lust ta del av strömningarna och litteraturen i Skandinavien. Det kan t.o.m. påvisas (Salo 1939 samt Jossfolk i denna volym) att han påverkades också av de svenska skolreformatörernas, framför allt Rudenskölds skrifter, redan i S:t Petersburg, alltså innan han skrev sina "Strödda tankar". Minst lika viktigt var att han på svenska framgångsrikt, utförligt och t.o.m. med skärpa kunde försvara de nya idéerna i polemik med den tidens främsta akademiska auktoriteter i Finland. En del av misstron mot honom bottnade i att han p.g.a. sin första verksamhet i exil inte ansågs riktigt rumsren av den inhemska akademiska intelligentian i Helsingfors, trots att han i mycket var lika nationellt sinnad och pedagogiskt väl påläst och fastän han kände många av dem personligen från studietiden.

Trots att UC:s kunskaper i främmande språk, främst ryska och tyska, från början var små, betydligt smalare och grundare än hos många av hans studiekamrater²³, blev hans växande kunskaper i tyska med tiden synnerligen väsentliga för hans reformverksamhet. Tack vare dem kunde han umgås med sina

tyska kolleger i S:t Petersburg, läsa pedagogiska skrifter på originalspråket och framför allt reda sig väl, diskutera och inhämta bestående intryck under sin långa studieresa, som ju nästan till största delen gick genom de tyska (och schweiziska) skol- och seminarieorterna. Han höll också senare brevledes kontakt med vissa tyska auktoriteter, och han kunde i seminariet i Jväsckylä ta emot den ryska generalguvernören och tala till honom på tyska. Ryska lärde han sig tydligen däremot aldrig ordentligt, och några spår av att han skulle ha kunnat eller behövt använda franska eller engelska har inte heller uppdagats.

Analysen av finskans betydelse och kvalitet hos UC visar att användningen av finskan för honom trots allt förblev ganska liten i jämförelse med svenskans. Den tid han måste tala finska regelbundet i tjänsten blev förhållandevis kort (S:t Petersburg och Jväsckylä) och hans huvudsakliga umgängesspråk förblev svenska. Han kunde dock hålla långa och fina, både oförberedda och förberedda tal på finska, och han undervisade i seminariet i pedagogik och t.o.m. något i zoologi (hans gamla intresseområde) på finska, men han föredrog dock uppenbart att umgås på svenska.

Däremot blev hans övertygelse om modersmålets betydelse för all fostran och hans konkreta verksamhet till förmån för en modernare och högre finsk folkbildning oskattbar. Hans och hans seminariekollegers reformarbete kom, trots den första antagonismen mot Snellman, bokstavligen att ske i dennas anda. Tack vare utbildningen av finska folkskollärare kunde bestående kulturhärddar och folkrörelser uppkomma runt om i landet som komplement till kyrkans gamla och fortsatta arbete i småskolorna och församlingarna. Det finska folket började nu bildas på allvar. Flera svenska adepter, framför allt kvinnliga, måste i början i seminariet i Jväsckylä lära sig finska. Dessa förenades senare på de finska verksamhetsorterna med de manliga mera från den finska allmogen utgångna lärarna till en fruktbar verksamhet i samma anda. En del av den svenska bildade

klassen 'nationaliserades' alltså i de finska seminarierna just så som Snellman ville. Cygnaeus accepterade, trots motvillighet i början²⁴, också tillkomsten av de svenska lärarseminarierna i Ekenäs (1871) och Nykarleby (1873), så att arbetet för den svenska folkbildningen och det svenska föreningslivet på landet kunde skjuta fart. Han kunde därför under sina sista år (på 1880-talet) ställa sig både över och utanför språkstriderna.²⁵ Han sade i sitt tal i Ekenäs bl.a. såhär (Lönnbeck 1910, 189):

Jag kan försäkra att ingen innerligare än jag kunnat fröjda mig öfver det finska språkets snabba utveckling de senaste decennierna och ingen kan hysa ljusare, ljuvligare förhoppningar än jag om det odelade finska folkets tilltagande höjning i materiell och andlig bildning genom hvardera språkidiomets fria, obehindrade utveckling. Men endast enighet ger styrka.

Noter

1) Visavi svenskan kan antydningarna härstamma från det faktum, att Cygnaeus text var för omständlig för att lämpa sig som juridisk förordningstext, vilket han själv indirekt erkände (Nurmi 1978, 26). För finskans del sade Aurola (1969, 217) rent ut, att UC "som en man vilken behärskade finska dåligt" hade föga förutsättningar för den inspektorsuppgift han fick i S:t Marie församling i S:t Petersburg. I samma riktning pekar Erik Wahlströms – visserligen fiktiva – skildring av vännerna K.H.J. Ignatius och UC:s försök att samtala sinsemellan på skral finska i Viborg (Wahlström 2004, 79).

2) Vintern 1827–28, då ungdomarna på grund av Åbo brand inte omedelbart kunde fortsätta sina studier, anordnade föräldrarna i de nämnda adelskretsarna en dansskola för dem på Ryttylä gård. Det var där som UC lärde sig danskonsten, vilken sedan – i Sitka – skaffade honom ryktet "den dansande prästen", dvs. det köttben som Erik Wahlström högg tänderna i sin roman. (SKB 2, Uno Cygnaeus och Sakari Kuusi, Axel August Granfelt, 1946, 23–26. 3).

3) Cygnaeus kollega i seminariet i Jyväskylä E. Bonsdorff, berättar i sina memoarer (s. 35 f.) att han och hans syskon å sin sida som prästbarn i Hartola umgicks mest med tjänstefolket och de finska barnen på gården, så mycket att de bara lärde sig finska och särskilt måste öva upp svenskan, när de skulle börja skolan.

4) Cygnaeus deltog vederligtvis inte i Lördagssällskapet – det var en annan och något äldre universitetskrets – och han skrev in sig i Finska Litteratursällskapet först senare (1844; upptagningsbrevet finns bevarat i UCA 1). Senast i Viborg måste han dock påverkats av de finsknationella strävandena genom lärarkollegan och vännen J.K.H. Ignatius. Denna hörde jämte rektor C.J. Ahrenberg, Jaakko Juteini (Jacob Judén), m.fl. till grundarna av motsvarande litteratursällskap i Viborg (Ruuth, Viipurin kaupungin historia IV, 1, 95 f).

5) Zakrevski tog genast från början kraftigt i med ryskan och krävde att undervisningen i språket skulle effektiveras och studenternas kunskaper i språket redovisas (Hanho II 17–18).

6) Viborg var på 1840-talet i praktiken inte lika balanserat flerspråkigt som tidigare. Enligt J.W. Ruth i Viborgs stads historia II, 884 f. höll svenskan helt på att ta över i stället tyskan för i de bildade kretsarna. Också ryskan trädde tillbaka, och finskan förblev liksom i andra städer böndernas och tjänstefolkets språk ett bra tag till, oberoende av de i not 4 ovan nämnda finskhetsträvandena. Finska som språk bör i enlighet med den nya skolordningen 1841 dock ha införts på schemat (också) i den Ahrenbergska skolan, fastän det av någon anledning inte finns nämnt bland läroämnena i kapitlet om skolorna i Ruths historik.

7) Breven till Johanna 11.12.1839 och 1.1.1840 samt brevet 27.4.1840 till modern (Salo, UC 2).

8) Det finns åtminstone två brev av UC till Armfelt bevarade, båda mycket underdånigt formulerade på svenska (Salo, UC 4). - Liksom i våra dagar kan man gott bo en storstad med internationell karaktär utan att dess mera lära sig landets språk, om man umgås huvudsakligen med sin egen språkgrupp, eller som Cygnaeus med (också) en annan språkgrupp (lärarna i den tyska kyrkoskolan).

9) Enligt Wahlström, 2004, 189 f. skulle UC i Sitka också ha diskuterat filosofiska frågor med en rysk ortodox munk, men jag har inte kunnat hitta belägg för denna episod vare sig i självbiografin eller breven, varför den torde vara fiktiv och därmed också förmodandet där om UC:s skrala ryska otillförlitligt.

10) Också Juhani Aho berättar om detta kamratskap i sin biografi *Aatteiden mies* (Kootut teokset, WSOY 1961, täydennysosa I, 55–57).

11) I detta fall har inte, så som för finskans del i avsnitt 4, den tryckta versionen jämförts med handskriften. Ur debattörernas och samtidens synvinkel var ju artikeln i den form den publiceras det avgörande.

12) Snellman hade visserligen under sin exil i Kuopio varit rektor (på svenska) för den högre elementarskolan där och efter återkomsten till

huvudstaden en kort tid även professor i pedagogik, men i övrigt var han en typisk akademiker, journalist och administratör, som snart fick mycket annat att tänka på.

13) Antalet sända brev i Salos Cygnaeussamling, som är ganska fullständig, uppgår till ca 1 600, mottagna ännu fler. På basis av datering och mottagare finner man bland de sända enbart ett fyrtiotal på finska och några på tyska. Fram till 1860 dominerar breven till syskonen och hustrun, fr.o.m. seminarietiden breven till föreståndarna, särskilt till Charlotta Lydecken, och till vissa kolleger och forna elever.

14) Kouluhallitus – Skolstyrelsen 1869–1969, 30. Det inre ämbetsspråket blev finska först 1902 i enlighet med den nya språkförordningen.

15) Jag har kontrollerat med protokollen och dagböckerna som finns bevarade i seminariets arkiv i landsarkivet i Jyväskylä (Diarium 1864 – 68, JSA Aba 1; Jyväskylän Seminaarin opettajiston Pöytäkirjoja 1863–71, JSA Ca1). Klassdagböckerna är faktiskt förda på finska, men liksom andra sådana i allmänhet mycket knappa – bara lektionsrubriker. I protokollböckerna finns också inlagor på svenska instuckna, t.ex. utredningar och avvikande meningar av lärarna, vilket visar hur nära till hands svenskan låg för dem, också för de finskfödda såsom Länkelä. – De kopierade föreläsningar och utkast till en kortfattad pedagogik och didaktik, som Halila (1963, s. 3, not 62) nämner, har inte nu (trots särskild förfrågan) återfunnits i Jyväskylä universitets bibliotek. De skulle, om de längre existerar, vara värdefulla källor för Cygnaeusforskningen.

16) Aino Nuolivaara, Piirteitä Jaako Länkelästä ... i Muistikuvia 3, Suomalaisia kulttuurimuistelmia, särskilt s. 5–11 och Martti T. Kuikka, Nestor Järvinen – seminaaripedagogi ja koulumies, 1974, 2. Beträffande Järvinens härstamning se även Kyösti Järvinen, Maalaispappilasta maailmalle, 1952, s. 5–13.

17) T.ex. Talen i Ekenäs och Nykarleby höll UC på svenska, men talen i Jyväskylä och Sortavala på finska.

18) T.ex. v. Bonsdorff konstaterar i sina memoarer (Elämäni varrelta 1933, 129) att det gällde att börja med att författa läroböcker. Seminaristerna måste i början kopiera föreläsningarna för att kunna klara av repetitionstillfällena.

19) Jyväskylä stads historia.

20) T.ex. i Minna Canths tryckta brev och minnen finner man ingenting från seminarietiden, och Emma Irene Åström stod honom allt för nära. Det är egentligen ganska naturligt att samtiden inte fäste sig vid UC:s

finska; de flesta kollegerna var ju i samma belägenhet som UC, dvs. de måste själv lära sig (bättre) finska, och seminaristerna hade allt för stor aktning för honom för att kritisera honom.

21) Runebergcitaten lydde inte riktigt så i en första officiella översättningen av Vårt land (av Julius Krohn m.fl.) som utkom samma år. Början av andra strofen lydde där_ “On maamme köyhä, siksi jää, jos kultaa kaipaa ken. (Den andra versraden lyder ju nu, i Paavo Cajanders översättning som bekant: “—jos kultaa kaivannet”). Cygnaeus formulering måste alltså ha varit hans egen eller ha härstammat från någon tidig inofficiell översättning.

22) Den kan ju vara friserad av redaktionen. Snellmans finska i Maanmiehen ystävä (Kootut teokset 6) var mycket dialektal, ställvis nästan svårbegriplig.

23) T.ex. Palmén, Castrén, Wallin och kusinen Fredrik Cygnaeus.

24) UC ansåg att de svenska seminaristerna inte hade något att förlora på utbildning på finska; de kunde ju ändå tillämpa studierna på svenska. Seminariets obekväma läge inne i landet och rädslan för finskan ledde dock till att de svenska manliga sökandena dit blev så få, att de svenska folkskolorna på landet inte ville komma igång. Se t.ex. Nurmi 1978, 69–72 med referenser.

25) Talet vid lärarmötet det sjunde allmänna lärarmötet i Ekenäs 14–16.6.1887. Ännu i ett brev därefter (12.9.1887) till direktor J.W. Sundvall, som han brevväxlade mycket med, betonade UC detta: behovet och betydelsen av språklig endräkt. Han var tydligen mycket bekymrad över den växande fenomanska andan i Jyväskylä, liksom för svekomanernas övertramp.

Käll- och litteraturförteckning

Otryckta källor:

Uno Cygnaeus arkiv i FRA, mapparna 1, 3, 16 och 19.

Akusti Salos Cynaessusamling i FRA, mapparna 1–5 och 61.

Jyväskylä seminariums arkiv. Jyväskylän maakunta-arkisto. (Protokollböckerna från lärarkollegiets möten 1863–67 och dagböckerna för klass I i vardera avdelningen för 1864.)

Tavastehus trivialskolans arkiv (Hämeenlinnan lyseon arkisto) Examensprotokoller från åren 1820–27.

Tryckta källor och litteratur:

Aurola, Elis, Venäjän koululaitos ja Uno Cygnaeus. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen julkaisuja 6/1969.

Aurola, Elis, Eräs keskeinen lähde Uno Cygnaeuksen suunnitelmassa kielen opetuksen uudistamisesta, *Koulu ja menneisyys* 17. Helsinki 1969.

Bonsdorff, E, Elämäni varrelta. Muistelmia. Porvoossa 1933.

Dahl, Ritva, Venäjän kielen opetus Suomen oppikouluissa ensimmäisellä sortokaudella. *Koulu ja menneisyys* XIII, s. 42–169.

Finlands folkskola 100 år (1866–1966). Helsingfors 1966.

Halila, Aimo, Suomen kansakoululaitoksen historia I–II. Turku 1949.

- “ - ”, Jyväskylän seminaarin historia. Porvoossa 1963.

Hanho, J.T., Suomen oppikoululaitoksen historia II. Porvoossa 1955.

Klinge, Matti m.fl., Kejsarliga Alexanders universitetet. Keuruu 1989.

Lindeqvist, K.O. Hämeenlinnan kaupungin historia III. Hämeenlinna 1930.

Lönnbeck, Gustaf F., Uno Cygnaeus. “Finska folkskolans fader”. Helsingfors 1910.

Myllyniemi, Seppo, toim., Hämeenlinnan triviaalikoulun oppilasmatrikkeli 1799–1841.

Nuolivaara, Auni, Piirteitä Jaako Länkelästä hänen omien ja omaistensa muistelmien valossa. Ingår i Muistikuvia III. Suomalaisia kulttuurimuitelmia, toimittanut Eino E. Suolahti, Helsingissä 1953, s. 5–103.

Nurmi, Veli 1979, Uno Cygnaeus. Suomalainen koulumies ja kasvattaja. Helsinki 1988.

Nurmi, Veli 1986: Äidinkielen opetusta kansakoulun alkutaipaleella. Ingår i Äidinkieli, koulu ja tutkimus. Juhlakirja Sirppa Kauppisen merkkipäivän johdosta 14.2.1986, s. 159–174.

Pestalozzi, J.H.: Kuinka Gertrud opettaa lapsiansa. J Hollos översättning. Jyväskylä 1933.

Raitio, K., Jyväskylän seminaarin 50-vuotinen toiminta. Jyväskylä 1913.

Rousseau, Jean Jacques, Emile eller Om uppfostran. Första delen. C.A. Fahlstedts översättning 1977.

Salo, Aukusti, Pikkulasten kasvatus Uno Cygnaeuksen kansansivistysjärjestelmässä. Edellinen osa. Hämeenlinnassa 1939.

Uno Cynaeuksen muisto. Porvoossa 1910.

Uno Cygnaeuksen kirjoitukset Suomen kansakoulun perustamisesta ja järjestämisestä. Kansainvalistusseura. Helsinki 1910.

Uno Cygnaeus skrifter. Helsingfors 1910.

Wahlström, Erik, Den dansande prästen. Schildts, Pieksämäki 2004.